

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

2-maxsus son
(5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ S/2 (5) - 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxonovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo‘limi psixologik xizmat boshlig‘i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po‘latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo‘tayeov Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro‘yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Vaxidov Suxrobjon</i> O‘ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORATGOHLARNING ROLI	10-14
<i>Mamatqulov Bekzod, Negmatova Dilafro‘z</i> O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FARMATSEVTIKA SANOATINING RIVOJLANISHI: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (1991-2024 YILLAR)	15-20
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> FARG‘ONA VODIYSINING O‘RTA ASRLAR DAVRI KULOLCHILIK HUNARMANDCHILIGI TARIXIDAN	21-25
<i>Raxmatov Ramshod Raximovich</i> XX ASRNING BOSHLARIDA BUXORO VA TURKISTON IJTIMOYIY-IQTISODIY HAYOTIDA AFG‘ONISTON OMILI	26-30
<i>Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li</i> SOVETLAR DAVRIDA FARG‘ONA VODIYSI SHAHARLARIDA MADANIY HAYOT (Z. M. BOBUR NOMLI ISTIROHAT BOG‘I MISOLIDA)	31-37
<i>Ergashev Ahmad Abdug‘offorovich</i> PAXTAKOR-79 FOJIASI: O‘ZBEK FUTBOLINING SSSR OLIY LIGASIDAGI RIVOJLANISH TRAYEKTORIYASIGA TA‘SIRI (1979-1991)	38-44
<i>Ergashev Umar Kuziyevich</i> O‘ZBEKLARNING “QOVCHIN” URUG‘IGA DOIR MULOHAZALAR (QASHQADARYO VOHASI).....	45-49
<i>Bebitov Maqsud, Jo‘raqulova Mukambar</i> JALOLIDDIN RUMIY: TURKISTON VA ANADOLU O‘RTASIDAGI MA‘NAVIY KO‘PRIK	50-57

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Isayev Kobiljon Abdukodirovich</i> SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY INKLYUZIYA FAOLIYATINING IJTIMOIY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH USULLARI	58-69
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА И РОССИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ	70-78
<i>Zokirjonov Muhammadsodiq, Mirzayeva Fotima</i> KAPITAL AKTIVNI VAHOLASH MODELI (CAPM)NING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARINI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI	79-91
<i>Исламтдинова Дина Файзрахмановна</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО – ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА	92-98
<i>Jumayeva Guzal, Jumadullayeva Durdona</i> JAHONDA KORPORATIV BOSHQARUV TENDENSIYALARI VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI	99-105

<i>Rustamov Jamshed Boturjonovich</i> BIZNES-TA'LIMI XIZMATLARINI KO'RSATUVCHILARNING MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	106-110
--	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich</i> SHAHARSOZLIKDA ZAMONAVIYLIK VA MILLIYLIK MASALASI	111-114
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> YOSHLARDA MILLIY IDENTIKLIKNI SAQLASHNING OMILLARI	115-123
<i>Eshpulatov Inoyat Saparovich</i> FAXRIDDIN ROZIYNING INSON FALSAFASI	124-128
<i>Fayziyev Xurshid Jumayevich</i> VOLTERNING DEISTIK MATERIALIZMI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	129-133
<i>Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o'g'li</i> BARQAROR RIVOJLANISHDA DAVLAT BOSHQARUVINING AXLOQIY VA FALSAFIY MUAMMOLARI	134-138
<i>Abdumalikov Abdulatif, Juraboyeva Dilmura</i> YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT, INSON VA TABIAT MUNOSABATLARINING UYG'UNLIGI	139-143

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Axmedov Oybek Saporbayevich</i> BOSHLANG'ICH TA'LIM INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH	144-152
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дильбар</i> ТИПОЛОГИЯ КОНВЕРГЕНЦИИ В ЛИНГВИСТИКЕ	153-158
<i>Mirzayeva Kamola</i> “DEVONU LUG'ATIT TURK” ASARIDA KIYIM-KECHAK NOMLARI	159-164
<i>Abdullayev Akmal Amirovich</i> TOSHKENT VILOYATI ETNOTOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNIK GURUHLAR MIGRATSIYASINING TA'SIRI	165-169
<i>Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi</i> XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING “BESH BOLALI YIGITCHA” ROMANIDA MUALLIF BIOGRAFIYASI IFODASI	170-174
<i>Rahmonova Surayyo Ne'matovna</i> MERONIMLARNING GRAMMATIK VA STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI	175-179
<i>Чернова Наталья Васильевна</i> ОЦЕНКА И ДИАГНОСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ	180-184
<i>Abdusalomova Aziza Homidovna</i> SA'DIY SHEROZIY SHE'RIYATINING ANGLIYADAGI TARJIMALARIDA POETIK SHAKLNING USTUVORLIGI	185-192

<i>Morozova Anastasiya Vladimirovna</i> SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN THE NAMES OF DINING ESTABLISHMENTS	193-196
<i>Murotaliyeva Maftuna Shukurullo qizi</i> P.D.JEYMSNING DETEKTIV ASARLARIDA INTERTEKSTUALLIK	197-200
<i>Ismatova Shaxnoza Axror qizi</i> DAVLAT RAHBARLARINING BAYRAM TABRIKLARI: LINGVISTIK, STILISTIK VA PRAGMATIK TAHLIL	201-205

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Qayumov Zoir Ergashevich</i> O‘ZBEKISTONDA YURIDIK JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTI RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	206-210
<i>Tajaliyev Ilyosbek</i> PIROTEKNIKA BUYUMLARINING QONUNGA XILOF MUOMALASINING UMUMIY TAVSIFI VA TURLARI	211-215
<i>Sanayev Botir</i> SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHDA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK MUAMMOLARI	216-221
<i>Alisherova Nozima Nizamidin qizi</i> PORA OLIH JINOYATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISH MASALALARI	222-230
<i>Avezov Dilshod Sadulayevich</i> SPECIFIC FEATURES OF EARLY TERMINATION OF LOCAL DEPUTY POWERS ON OBJECTIVE GROUNDS	231-234
<i>Mirzayev G‘olibjon Halimovich</i> PROKURATURA ORGANLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH TUSHUNCHASI, AHAMIYATI VA ZARURATI	235-242

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Zubaydullayev O‘ktam Raim o‘g‘li</i> BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI ART–PEDAGOGIKASI ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA ZAMONAVIY TA‘LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	243-248
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARI JARAYONIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.....	249-255
<i>Egamberdiyeva Zarina Oltiboyeva</i> GEOAXBOROT TEXNOLOGIYALAR FANINI O‘QITISHDA GAMIFIKATSIYA METODIKASINI QO‘LLAB TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	256-260
<i>Abdiyev Jahongir Ruzibayevich,</i> INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI INOBATGA OLGAN HOLDA TALABALARNING ILMIY TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	261-265
<i>Alimkulov Jamshid</i> BO‘LAJAK GEOGRAFIYA O‘QITUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI	266-272

Kurbanov Olim Esirgapovich

TARIX FANI MUTAXASSISLIGI MAGISTRATURA TALABALARINING TADQIQOT

KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: TARIX VA ZAMONAVIYLIK 273-277

Received: 10 March 2025
Accepted: 15 March 2025
Published: 25 March 2025

Article / Original Paper

VOLTARE'S DEISTIC MATERIALISM AND ITS CHARACTERISTICS

Fayziyev Khurshid Jumayevich,
doctoral student of Bukhara State University

Abstract. This article explores Voltaire's deistic materialism and its distinctive features.

Keywords: Theist, deist, God, Thomas Paine, Thomas Jefferson, George Washington, Albert Einstein, Enlightenment, Reformation.

VOLTERNING DEISTIK MATERIALIZMI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Fayziyev Xurshid Jumayevich,
BuxDU doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Volterning deistik materializmi va uning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Teist, deist, Xudo, Tomas Peyn, Tomas Jefferson, Jorj Vashington, Albert Eynshteyn, ma'rifatparvarlik, reformatsiy.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI2Y2025N19>

Kirish. Jahon ilm-fanida yetakchi ilmiy markazlar, tadqiqot institutlari va ta'lim muassasalari tomonidan Yevropa Renessans davrida vujudga kelgan ma'naviy-ma'rifiy falsafiy-axloqiy, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, bag'rikenglik, sog'lom fikr, ilm olishga qaratilgan barcha g'oyalar ustida fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan ilmiy, ma'naviy, madaniy sohalaridagi islohotlar natijasida jahonga mashhur alloma va mutafakkirlarning ilmiy merosini, ularning ta'limotlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Jahon hamjamiyati tomonidan keng e'tirof etilayotgan ushbu ilmiy-ma'naviy meros dunyo madaniyati va ma'naviyati taraqqiyotiga bebaho hissa bo'lib qo'shilgani ma'lum. Aynan ana shu omil Yangi O'zbekiston poydevorini yaratishda, ilm-fan, ma'naviy va madaniy faoliyat, ta'lim-tarbiya sohalarini keng rivojlantirish va yangi bosqichga olib chiqish uchun asos bo'lmoqda"[1]. Bu vazifalarni bajarishda ma'naviy va ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishlar sharoitida O'zbekistonda umuminsoniy qadriyatlarga tayangan madaniyatni yanada rivojlantirish va yoshlar tarbiyasida ushbu ma'naviy boylardan foydalanish bugungi kunda dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. XVII-XVIII asrlarda gullab yashnagan deizm ta'limoti, qadimgi stoiklar Seneka va Mark-Avreliya borib taqaladi. Deizm ta'limotini ochib berishdan avval, unga g'oyaviy jihatdan yaqin bo'lgan teizmga sharh berib o'tish o'rinlidir. Bu borada Jon Orr quyidagi fikrlarini yozgandi: "XVII asrgacha "deizm" va "deist" atamaları mos ravishda "teizm" va "teist" atamaları bilan almashtirilgan. XVII asr ilohiyotchilari va faylasuflari bu

so'zlarga turlicha ma'no bera boshladilar. Ularning har ikkalasi [teistlar va deistlar] yagona oliy Xudoga, Yaratuvchiga ishonishlarini ta'kidlaganlar. Ammo teist Xudo o'zi yaratgan dunyoga faol ishtirokchi bo'lib qoladi deb o'rgatsa, deist esa Xudo dunyoni yaratilishida o'zini o'zi tashkil qiluvchi va o'z-o'zidan harakat qiluvchi kuchlarni ham ato etgan va keyin uni butunlay ikkinchi darajali sabablar sifatida harakat qiluvchi ushbu kuchlarga bergan deb ta'kidlagan"[2]. Deizm o'z taraqqiyoti davrida turli xil etaplarni bosib o'tdi. Deizm haqida bilish kerak bo'lgan birinchi narsa shuki, u tarixda ham, bugungi kunda ham bir xil bo'lmagan[3].

Muhokama. Angliya, Fransiya va Amerika Qo'shma Shtatlari deizmning o'ziga xos markazlari hisoblanadi. Deizmning yirik namoyondalari aynan shu mamlakatlardan yetishib chiqqanlar. Aynan shu mamlakatlarda ratsionalistik qarashlarga ega bo'lgan faylasuflar avlodi yetishib chiqdiki, bu o'z navbatida, diniy e'tiqodga tanqidiy yondashuvlarni kurtak yozishiga olib keldi. Deizmda aql va e'tiqod masalalari muhim rol o'ynaydi. Darhaqiqat, deizm nafaqat aqlni e'tiqoddan ancha ustun bo'lishini ta'minlagan, shu bilan birga shunday kuchli aql va taraqqiyotni yuzaga keltirgan Yevropa Ma'rifatparvarligining mahsuli bo'lib, u nafaqat Yevropada xristianlik hukmronlik qilgan qorong'u asrlardagi diniy dogmalarning ko'p qismini yo'q qildi, balki deizm va deistik g'oyalar tarixning eng buyuk ba'zi kishilari tomonidan qabul qilingan bo'lib, Itan Allen va Volter, shuningdek, Tomas Peyn, Tomas Jefferson, Jorj Vashington va Albert Eynshteyn ularning bir qismini tashkil etishadi[4].

XVII-XVIII asrlarda yashab ijod etgan ma'rifatparvarlik davri faylasuflarining ba'zilari Jon Lokk (1632-1704) singari xristian diniga nisbatan ehtiyotkorona yondashgan bo'lsalar, boshqalari esa Volter singari radikal pozitsiyani egalladilar. Ayrim ma'rifatparvar mutafakkirlarning an'anaviy xristianlikni reforma qilishga urinishlariga qaramay, o'rtacha aholi soni bo'yicha ma'rifatparvarlik davrining diniy muhiti o'rta asrlarga nisbatan o'zgarmagan[5].

Natijalar. Shuni esda tutish lozimki, deizm ta'limotini rivojlantirishda katta rol o'ynagan faylasuflarning aksariyat qismi dvoryanlar tabaqasiga mansub bo'lib, ularning qarashlari jamiyatda tobora katta kuchga aylanib borayotgan burjuaziya tabaqasining manfaatlariga mutanosib edi. XVIII asr deizmi o'qimishli yuqori tabaqalarni qiziqtirgan va ular tomonidan oshkora qo'llab-quvvatlangan [6]. Soddaroq qilib aytganda, deizmni rivojlanishida nafaqat ma'rifatparvarlikning, balki reformatsiyaning ham roli kichik emas. Bu ma'rifatparvarlik falsafasi mohiyatan antixristian urush mashinasi edi [7]. XVII asrning materialisti va empiristi bo'lmish ingliz faylasufi Jon Lokkning fikricha, Xudo hayotni paydo bo'lishiga faqatgina "birinchi turtki"ni bergan bo'lib, bundan keyingi tabiat va jamiyatdagi hodisalarga aralashmaydi. Iso Masih — "sof tabiiy dinni qayta tiklovchi va din targ'ibotchisidan boshqa kimsa emas" degan qarash Lokk uchun deistik tushuncha edi [8]. Jon Lokkning deizm bilan sug'orilgan falsafasida xristian dinini ratsionalizatsiyalashtirishga intilish ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga Jon Lokk, xristian dini dogmalarini radikal tanqid qilishdan tiyildi. Qaysidir ma'noda Jon Lokk aql bilan ilohiyotni kelishtirishga intiladi. To'g'ri, Lokkning fikricha, abadiy najot uchun faqat tabiiy aqlga tayanish samarasizdir. Shuning uchun Lokk deistlarning e'tiqod qonunini rad etishlari ularning ruhlarini najot topishiga to'sqinlik qiladi, deb hisoblardi [9]. Jon Lokk e'tiqod faqat aqlga tayanishi lozimligini alohida ta'kidlab o'tgan.

Garchi Jon Lokk asarlaridagi nazariyalar amaliy dinga, xususan, XVIII asrda deizm rivojlanishiga turtki bergan bo'lsa-da, XVII asrdagi kichik bir ingliz harbiysi va shoiri Lord Gerbert Cherberi (1583-1648) tomonidan deistik tafakkur shakllanishiga ko'rsatilgan hissa

ulkan edi[10]. Ingliz deizmining otasi Edvard Gerbert Cherberi [11] deizmning beshta asosini sanab o'tgan:

1. Oliy xudo mavjud;
2. Bu oliy xudoga sig'inish kerak;
3. Ezgulikning taqvo bilan bog'liqligi diniy amaliyotning eng muhim qismidir;
4. Odamlarning ongi doimo o'zlarining yovuzliklari oldida dahshat bilan to'la bo'lgan; ularning yomonliklari va jinoyatlari ularga ayon edi; ular tavba qilish orqali gunohlaridan forig' bo'lishlari kerak;
5. Bu hayotdan keyin ajr yoki jazo bor[11].

Gerbert Cherberining ushbu deistik g'oyalari chuqur anglab yetmaganlar uni ateizmni targ'ib qilishda aybladilar. Uning o'sha davr uchun progressiv hisoblangan ko'plab qarashlari zamondoshlari tomonidan yetarlicha baholanmadi.

Volter (1694-1778) o'zining deistik qarashlari bilan ajralib turar edi. Volterning deistik qarashlari u Angliyada ya'ni "erkinlik diyori"da surgunda bo'lgan 1726-1728-yillarida shakllangan edi. Volter deistik tizimining falsafiy asosi Nyutonning fizikaviy ilohiyotiga asoslanadi[12]. Nyutonning ilmiy qarashlari va Jon Lokkning deistik falsafasidan ruhlangan Volter 1733-yilda "Falsafiy maktublar" asarini yozdi. Bu asar Fransiya falsafa tarixida yangi sahifa ochib, Volterni fransuz Ma'rifatparvarligining vakillaridan biriga aylantirdi. Volter deizmining konsepsiyasi turli dinlar Xudoga turlicha xizmat qilsa ham, Xudoga, Oliy mavjudotga ishonish hamma uchun muhim va bir xildir, degan fikrga olib keladi[13]. Garchi Volter Jon Lokkning ko'plab qarashlariga xayrixoh bo'lsada, uning ba'zi fikrlariga qo'shilmaydi. Xususan, Volter Jon Lokkdan farqli o'laroq e'tiqod aqlga muhtoj emas degan fikrni ilgari suradi. Aynan shu darajada biz Volterning nuqtai-nazarini topamiz, chunki uning fikricha, e'tiqod faqat uning uchun qulay sabablar yo'qligi sababli o'rnatilishi mumkin[14]. Volter o'zining deistik qarashlarini nafaqat falsafiy asarlariga balki, badiiy asarlariga ham ko'chirdi. Agar falsafiy asarlarini tilga olmay, faqat uning adabiy faoliyatidan so'zlaydigan bo'lsak, Fransua-Mari Arue Volterning bezovtaligida, e'tiqod va diniy amaliyotni qayta ko'rib chiqish va qayta qurish, ularni an'anaviy ilohiyot asoslaridan farqli prinsiplarga qaytarishga intilish aniq namoyon bo'ladi[15]. Volterning falsafiy qarashlari asosan antiklerikal va antifeodal ruhda edi. Xudoning mavjudligi, insonning tabiati va taqdiri, inson erkinligi va ruhning o'lmasligi haqidagi buyuk masalalar doimo uning tadqiqot mavzusi bo'lgan; u hech qachon ularni yoritish ustida ishlashni to'xtatmadi, hech bo'lmaganda, uning fikricha, inson intellekti imkoniyatlarining tor chegaralari doirasida[16]. Volterning deistik qarashlari uning bag'rikenglikka oid qarashlari kabi progressiv xarakterga ega edi. Aksariyat deistlar xudoga kundalik hayot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxs sifatida emas, balki ko'proq "Buyuk soatsoz" sifatida qarashgan[17]. Volter ham ularga qo'shilgan holda o'zining deistik qarashlarini mashhur ikki misrasi bilan ifodalagan:

Hayratda qoldirar meni koinot, tasavvurim yo'qligidan,
Qanday qilib soat bor-u, soatsoz yo'qligidan [18].

Volterning falsafasi Fransiyada deistik g'oyalari keng tarqalishiga olib keldi. Shu bilan birga, uning deizmi materializm bilan sug'orilgandi. Volter materializmning deistik shakli haqidagi versiyasi tezda Fransiyada keng tarqaldi, ma'rifatparvarlik g'oyalari rivojlanib, tarqalib borar ekan, boshqa mamlakatlarda ham bu xayrixohlik bilan qabul qilindi[19]. Ushbu deistik qarashlardan ilhomlangan Volterning ko'plab izdoshlari unga ergashgan bo'lsalar ham,

ammo bunday sadoqat uzoq davom etmadi. Chunki uning izdoshlari orasida endigina fransuz jamiyatida kurtak otib kelayotgan ateistik qarashlarni rivojlantirishga bel bog'lagan: Didro, Golbax va Gelvetsiy kabi fransuz materialist faylasuflari bor edi. Deizm va ateizm, "falsafiy dinlar" ning eng mashhur va qulay variantlari bo'lib, faylasuflar tomonidan ham e'tiqod qilinishi mumkin; haqiqatdan ham, barcha odamlar kabi, ular ham his-tuyg'u va istaklarga bo'ysunadilar va shuning uchun yorqin, ma'rifatli aql tomonidan yaratilgan dunyoga ularning izchil rioya qilishlari qiyin[20]. Ateizmga Volter shubha bilan qarab, uni tanqid ostiga oldi. Ba'zilar uchun Volterning deizmi yuzaki, minimal e'tiqod bo'lib, u kattaroq yovuzlik: ateizmdan uzoqroq turish uchun yetarli deb qaralgan[21].

Xulosa. Shuni alohida ta'kidlab o'tish o'rinliki, fransuz ateistik materializmining shakllanishida Volterning deistik qarashlari fundamental rol o'ynadi. Volterning deizmi Didro, Golbax va Gelvetsiyning keyingi xulosalariga olib boradigan yo'lda faqat bekat vazifasini bajarib berdi[22]. Volter Fransiyada deistik qarashlarni olib kirgan va ularni rivojlantirishda uning xizmatlari ulkan bo'lsa-da, o'z umrining ikkinchi yarmini ateistik g'oyalar bilan qurollangan fransuz materialistlariga qarshi deistik materializm nomidan ilmiy bahslarga kirishdi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент: O'zbekiston, 2021. Б. 34-35
2. Orr, John.; English Deism: Its Roots and Its Fruits; 1934. p.13
3. Düzgün, Şaban Ali; Deism as a Heterodox Religious Identity with its Historical and Contemporary Aspects; Kader;Volume: 19, Issue: 3, 2021. p.890
4. Johnson, Bob; Deism: A Revolution in Religion, A Revolution in You; World Union of Deists;2009. p.12
5. Owen, John M. IV and J. Judd Owen, ed. Religion, the Enlightenment, and the new global order. New York: Columbia University Press, 2010. p.12
6. Johnson, Tina; Deism Revisited: A Modern Approach; Dialogue & Nexus, Fall 2015-Spring 2016, Volume 3. p.5
7. Matikit, Robert; Religious freedom and the age of enlightenment: the case of the french revolution; Studia Hist. Ecc. vol.34 n.1 Pretoria. 2008. p.2
8. Lucci, Diego; The Law of Nature, Mosaic Judaism, and Primitive Christianity in John Locke and the English Deists; Entangled Religions. Vol. 8. 2019.
9. Lucci, Diego; John Locke on Atheism, Catholicism, Antinomianism and Deism; Etica & Politica / Ethics & Politics, XX, 3,2018. p.245
10. Piland, Tiffany E.; The Influence and Legacy of Deism in Eighteenth Century America; Master of Liberal Studies Theses. 8.2011. p.24
11. Williams, George; "Socinianism and Deism: From Eschatological Elitism to Universal Immortality", Historical Reflections/Reflexions Historiques, Winter 1976, vo. 2, no. 2. p.1
12. Israel, Jonathan; Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man 1670–1752.; Oxford: Oxford University Press, 2006. pp.515,681
13. Kemppainen, Salla ; Comparaison de la religiosité de Voltaire et de Rousseau ; Theses, Bachelor thesis. 2011. p.8
14. Brandão, Rodrigo; Voltaire et le scepticisme ; Philosophiques, 35(1). 2008.p.273
15. Pavel, Aurel and Țăreanu, Dan; Continuity of deism epicurean themes in Voltaire's thinking; European Journal of Science and Theology, August 2019, Vol.15, No.4. p.33
16. Ritter, C., Strauss, D.-F.; Le déisme de Voltaire Le déisme de Voltaire; Théologie et philosophie : compte-rendu des principales publications scientifiques à l'étranger. 3.1870. p.576
17. Taylor, B. Deism. Encyclopedia of Religion and Nature.2005. p. 462-3

18. Voltaire. Les Cabales. 1772 // Voltaire. Oeuvres completes. Vol. I–LII. Paris: Garnier frères, 1877. Vol. X. p.182
19. Вольтер; Философские сочинения; Ответственный редактор, составитель и автор вступительной статьи доктор философских наук. В. Н. Кузнецов; Перевод с французского С.Я. Шейнман-Топштейн. Москва.1988. с.43
20. Kruszyńska, Sabina; Écrasez l'infâme: Voltaire's Philosophy of Religion; Miscellanea Anthropologica et Sociologica. 16 (1).2015. p.131 p.131
21. Voltaire; Dieu et les hommes *précédé d'Épître à Uranie*; Édition de Nicholas Cronk, Gallimard.2023. p. 30
22. Писарев Д. И. Избранные философские и общественно-политические статьи. М., 1949. с.537

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/2 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).